

О. О. Дячок, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Академії митної служби України

СТАНОВЛЕННЯ РЕГУЛЯТИВНОЇ ФУНКЦІЇ МИТНИХ ОРГАНІВ [Ш](#)

В історико-правовій літературі утвердилася думка, що зародження регулятивної функції митних органів сталося в XVII ст. На основі історичних джерел і досліджень автор показує, що регулятивні заходи застосовували європейські держави значно раніше.

В історико-правовій літературі утвердилось мнение, что зарождение регулятивной функции таможенных органов произошло в XVII в. На основе исторических источников и исследований автор показывает, что регулятивные мероприятия применялись европейскими государствами значительно раньше.

There is a firm opinion in historical-right literature that the origin of regulative function of customs organs starts from in XVII century. On the basis of historical sources and researches the author shows that regulative measures were used by the European states considerably earlier.

Ключові слова. Функції митних органів, регулятивна функція, історія митних відносин, пізнє середньовіччя, ранньомодерна доба.

Вступ. Актуальність наукового дослідження функцій митної системи достатньо чітко сформулював один з найвідоміших українських фахівців з митного права Є. В. Додін: “Виділення митної системи в особливу гілку державної виконавчої влади обумовлено не тільки специфічністю виконуваних нею завдань – митного контролю й митного оформлення предметів і транспортних засобів, що переміщуються через державний кордон України, але головним чином тим обсягом і змістом функцій, які необхідні системі для реалізації цих завдань. <...> тільки через з’ясування кола функцій і їх змісту можна чітко визначити роль і місце цієї системи в структурі державної виконавчої влади” [2, 8].

З ним згоден і Д. В. Приймаченко: “... митні органи посідають особливе місце в системі органів виконавчої влади, що визначається, насамперед, метою створення, функціонування та характером виконуваних завдань і функцій. Саме це й обумовлює специфіку їх виконавчо-розпорядчої діяльності, аналогів якої в державі немає” [3, 13].

Під функціями держави розуміють головні соціально значущі напрями її діяльності на конкретно-історичному етапі розвитку суспільства, що становлять особливий механізм державного впливу на суспільні відносини та процеси, який визначає головні напрями та зміст її діяльності з управління суспільством. Функції держави обумовлюються її завданнями, залежать від її сутності та змінюються залежно від неї [4, 24].

На основі аналізу юридичної літератури Д. В. Приймаченко зробив висновок, що **функції митних органів** – це специфічні, відносно самостійні та якісно однорідні складові діяльності митних органів, які характеризуються цільовою спрямованістю на досягнення мети і виконання завдань, що стоять перед ними [5, 87].

© **О. О. Дячок, 2011**

У 1996 р. С. В. Ківалов називав 18 основних функцій митних органів [6, 78–80]. Він у цілому погоджується з російським дослідником А. Н. Козиріним, що основні функції митного механізму – фіскальна й регулятивна – визначили дуалізм митного права. У загальному вигляді регульовані митно-правовими нормами відносини можна звести до двох видів:

а) відносини адміністративно-правового характеру, що виникають на основі державно-владних приписів і стосуються передусім різноманітних обмежень на ввезення й вивезення товарів (квотування, ліцензування тощо), порядку здійснення митних операцій і справляння митних формальностей;

б) відносини фінансово-правового характеру, пов’язані зі справлянням митних податків і зборів [6, 39–40].

Згодом, у спільній статті з Б. А. Кормичем, С. В. Ківалов виділив три базові функції митної політики: фіскальну, регулятивну і захисну [7, 10].

У 2003 р. Є. В. Додін, проаналізувавши нормативно-правові акти, що на той час регламентували діяльність митної служби, а також проекти, зробив висновок: “Основними функціями митної системи в цілому є фіскальна, регулятивна, правоохоронна, надання митних послуг і зародження підприємницької функції.

З метою забезпечення їх повноцінного й ефективного виконання митна система виконує й інший вид функцій, які можна назвати внутрішньоорганізаційними. Однак якщо в реалізації першої групи функцій

бере участь вся митна система, то наявність внутрішньоорганізаційних функцій залежить, по-перше, від місця органу в цій системі, по-друге, від характеру виконуваних завдань тим чи іншим органом” [2, 8, 14].

Натомість Д. В. Приймаченко зазначає, що перелік функцій митних органів невичерпний і може розширюватися залежно від соціально-економічної та політичної ситуації у державі. Як узагальнені він виокремив регулятивну, контрольну, економічну, фіскальну, охоронну і статистичну функції [3, 15].

Отже, попри різницю поглядів усі дослідники зберігають регулятивну функцію до основних функцій, здійснюваних митними органами. При цьому багатьма російськими дослідниками пріоритетною розглядається фіскальна функція [8, 24], але такий підхід навряд чи можна визнати беззаперечним [2].

Є. В. Додін писав: “Регулятивна функція митної діяльності здійснюється через встановлення ставок мита, що застосовуються до товарів, які переміщуються через митний кордон, а також заборон і обмежень на ввезення та вивезення товарів, ліцензування, квотування експорту й імпорту, видачу дозволів на ввезення та вивезення окремих товарів тощо. Регулятивна митна діяльність провадиться виходячи з міркувань економічної політики, виконання міжнародних зобов’язань України, захисту економічної основи власного суверенітету; захисту внутрішнього споживчого ринку, як відповідний захід на дискримінаційні або інші акції іноземних держав та їх союзів, що утискають українських громадян, і на інших достатньо важливих підставах” [2, 10].

Б. А. Кормич зазначав, що “особливо значну роль нетарифні обмеження відіграють у забезпеченні національних інтересів у митній сфері щодо контролю за переміщенням зброї, технологій подвійного застосування, наркотичних засобів та інших товарів і предметів, оборот яких обмежено або заборонено, чи які становлять загрозу національній безпеці країни. В цьому аспекті важливою є можливість повністю припинити переміщення певного виду товару через митний кордон, що досягається лише при застосуванні нетарифних заходів” [9, 126].

Не маючи єдиного погляду щодо кількості функцій митниці, практично всі дослідники вважають основними фіскальну, регулятивну і статистичну. Безперечно, найдавнішою є фіскальна. Таким чином, митна діяльність – це один з найдавніших видів діяльності державного апарату, практично його ровесник, оскільки функціонувати даний апарат може лише за умов постійного фінансового забезпечення. Регулятивна й статистична функції митниці утверджуються значно пізніше. Зародження регулятивної функції в західноєвропейських державах припадає на XVII ст., а в Росії – на кінець XIX – початок XX ст. [10, 17, 19, 20; 11, 23; 12, 6; 9, 21–22].

Наприклад, основними видами діяльності митних установ Російської імперії наприкінці XIX – початку XX ст. були:

- забезпечення надходжень митних податків до державного бюджету;
- боротьба з контрабандою та порушеннями Митного статуту;
- обмеження і контроль за ввезенням предметів, небезпечних з погляду державної та громадської безпеки;
- збирання даних щодо імпорту й експорту товарів.

Проте провідною в Російській імперії, як відзначає Г. В. Поташнікова, була фіскальна функція [13].

Постановка завдання. Історіографія митних відносин поки що невелика. У процесі дослідження певних аспектів даної проблематики переглядаються усталені твердження, з’являються нові погляди, підходи. Метою цієї статті є аналіз заходів, які можна вважати регулятивними і які застосовувалися різними державами, передусім європейськими, значно раніше, ніж це прийнято вважати.

Результати дослідження. Зараз регулятивна функція митної політики має пріоритетне значення. Вона полягає у впливі держави на зовнішньоекономічні відносини з метою забезпечення національних інтересів, інтересів національних товаровиробників і створення сприятливих для них умов, забезпечення державної політики у сфері економіки, виконання міжнародно-правових зобов’язань. Регулювання здійснюється за допомогою встановлення ставок мита й митних зборів, ліцензування, квотування та інших нетарифних обмежень. Вважається, що вперше їх стали застосовувати у Великобританії приблизно з середини

XVII ст. Для ефективнішої експлуатації колоніальних володінь і розвитку національної промисловості колонії зобов’язували торгувати лише з метрополією. При використанні для перевезень англійських кораблів митні ставки дещо зменшували. “Саме з середини XVII ст. держава починає активно втручатися у зовнішньоекономічні відносини з метою їх регулювання” [7, 10; 9, 45].

В Іспанії подібну політику стосовно колоній можна спостерігати уже в XVI ст. В останніх були заборонені всі галузі промисловості, що розвивалися в метрополії, виноробство й вирощування оливок. Усі оброблені товари, вино й оливки колонії мусили купувати в Іспанії. Доступ іноземцям до її американських володінь категорично заборонявся. Уся торгівля із заморськими територіями здійснювалася тільки через Севілью, а пізніше – через Кадіс. Крім того, у зовнішній торгівлі іспанський уряд запровадив багато заборон і обмежень на вивезення товарів. “Цим шляхом, – відзначав М. Н. Соболев, – він думав боротися зі зростаючим подорожчанням усіх товарів, зовсім не підозрюючи, що істинна причина цього подорожчання полягає у величезному припливі золота і срібла”. Як наслідок, ці заходи негативно позначилися на розвитку промисловості та землеробства [14, 102].

Власне, втручання властей у зовнішньоторгові відносини можна бачити і раніше, зокрема в економічно не дуже розвинутих державах. “Під впливом ремесел, що розвивалися в містах, у міру зростання товарів, які вироблялися на внутрішній ринок, власті середньовічних міст усе частіше прагнули захиститися

за допомогою митних заходів від напливу іноземних однорідних товарів”, – пише Л. Н. Марков і наводить низку прикладів з історії Парижа, Парми, Парлберга, Констанца, Гамбурга XII–XV ст. [10, 14–15]. На думку Ю. Борхардта, на початку середніх віків у германських землях прагнули до того, щоб обмін відбувався безпосередньо між виробником і споживачем. Місто разом з околицями становило міську округу. “Місто прагнуло всю цю область господарськи відокремити від зовнішнього світу; чужоземець не повинен був вивозити з собою жодних продуктів з цієї господарської області, з іншого боку, жоден городянин не повинен був потребувати привезених ззовні продуктів. Таким чином утворилося характерне для середніх віків становище: вся Германська імперія... була поділена на велику кількість маленьких господарських областей, що прагнули задовольняти свої потреби з власних джерел і тому всіляко сприяли місцевим промислам і охороняли ці останні від зовнішньої конкуренції” [15, 106–107]. В Англії епохи Великої хартії вольностей (1215 р.), як зазначає В. Дж. Ешлі, на іноземних купців постійно дивилися з підозрою, побоюючись, що останні підірвуть монополію англійських купців на внутрішню торгівлю. Однак і до торговців інших англійських міст ставилися так само, як до зарубіжних [16, 117, 121]. На початку XV ст. полочани прагнули (хоч і не зовсім вдало) встановити певні розміри закупівель полоцьких товарів німецькими купцями з метою ліквідації конкуренції іноземних купців на місцевому ринку [17, 82, 84, 85]. А. К. Дживілегов зазначав, що ідея покровительства місцевій торгівлі й промисловості виникла ще в період середньовіччя і спочатку була притаманною містам, а пізніше її сприйняли держави. Заборонні заходи сформувалися, коли міста вели торгівлю між собою. Їх головний принцип “полягав у тому, щоб завадити гостю нажитися там, де може нажитися свій купець. Якщо ж він отримував бариші в такій операції, котра не перебивала дорогу місцевому купцеві, проти цього протестували не надто сильно. Зовсім не протестували в тому випадку, коли гість умів отримати вигоду таким чином, що в цій же операції наживався й місцевий купець, наприклад, коли він привозив і продавав гуртом закордонний товар або скуповував зібрану місцевими купцями сировину”. (Такими заборонами забезпечувалася, наприклад, посередницька роль прибалтійсько-німецького купецтва у торгівлі Московської держави із Західною Європою, що була основою його достатку. Після переходу більшої частини Східної Прибалтики до складу Швеції у Столбовському 1617 р. і Кардиському 1661 р. договорах закріплювалося, що московські торгові люди мають право торгувати у шведських володіннях тільки зі шведськими підданими). Стосовно митних тарифів А. К. Дживілегов відзначив, що практично завжди “товар, привезений гостем, обкладався важче, ніж товар свого купця, так що гостю за інших умов однакових конкуренція з місцевим купцем ставала неможливою” [18, 107–110; 19, 66].

Заборони на вивезення товарів у пізньому середньовіччі могли мати метою розвиток місцевого виробництва. Наприклад, у Кастилії такі заходи сприяли розвитку гірничої промисловості, що була державною монополією. А заборона на вивезення коней, мулів тощо позитивно відбилася на розвитку скотарства. У Барселоні ж до 1491 р. було заборонено продаж іноземних сукон [20, 401, 412].

З іншого боку, мали місце звільнення від сплати мит з метою покращання якості життя місцевого населення. У Кастилії ще в XIII ст. мита не стягувалися з сільськогосподарського знаряддя, що ввозилося не для продажу, а для обробки власного поля, а також із книг, одягу й інвентаря, необхідних школярам. Привілеєм від 13 лютого 1281 р. цей список поповнився багатьма іншими предметами хатнього вжитку [20, 403].

Пізніше регулювання мало місце у зв’язку з подіями міжнародного характеру, зокрема під час ведення воєнних дій.

У 1499 р. у відповідь на заборону Івана III ввозити сіль з Лівонії у Московську державу перша запровадила заборону на продаж у Московію зброї й товарів військового призначення (гармати, порох, селітра тощо). 25 червня 1509 р. лівонський магістр Вальтер фон Плетенберг підтвердив заборону на експорт до Московської держави кольорових металів (міді, олова, свинцю, зокрема у вигляді котлів і дроту), характерну для Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) у 1494–1514 рр. [21, 64–65].

Є відомості про заборону вивозити предмети військового характеру з ВКЛ у 1520-ті рр.: воєвода вітебський і маршалок господарський Іван Богданович Сапега в листі, адресованому Ризькій міській раді, дякує за повернення з Риги вітебського міщанина, який продав усупереч забороні “в землю неприятельську панцири” (кольчуги) [21, 27–28, № 2].

Статут Варшавського сейму 1557 р. забороняв вивезення з Корони коней. Якщо порушення здійснювалося з відома старости або цельника (прикордонного митника), з останніх стягали штраф у розмірі двохсот гривень. Якщо вивезення допускав цельний писар, його очікувало дванадцять тижнів ув’язнення. Конституцією Пьотрковського сейму 1565 р. іноземним купцям, які мешкали в Польщі, заборонялось під страхом конфіскації вивозити нажите майно з Корони. Контроль же покладався на старост і цельників [22, 12, 51].

Під час Лівонської війни згідно з “таксою” для стягування мита, установленою 8 листопада 1563 р. підскарбієм ВКЛ Остафієм Воловичем, не належало платити мито “от железа, меди и всего того, што ку стрелбе и войне належит”. З іншого боку, суворо заборонялось вивозити за кордон коней, зброю і залізо [23, 556; 24, 103–104, № 76]. Через двадцять п’ять років було прийнято Третій Литовський статут, що забороняв вивозити з ВКЛ як у військовий, так і в інший час зброю, залізо, рушниці, коси, ножі, стріли та інші предмети військового призначення. Порушник мав каратися смертю, а товари і вся його власність – конфіскуватися на користь великокнязівської скарбниці [25, 58].

Численні обмеження на експорт, що вводилися з воєнних міркувань або для гарантованого забезпечення населення товарами першої необхідності, були притаманні для Османської імперії. До таких товарів належали зброя, коні, срібло, золото, мідь, свинець, залізо, сірка, зерно, ліс [26, 153].

Нерідко товаром, забороненим до вивезення, ставав хліб. Франція забороняла вивезення зерна в 1305 і 1307 рр., а Кастилія експорт своєї пшениці, а також худоби в 1307, 1312, 1351, 1371, 1377 і 1390 рр. [27, 551]. У Каталонії в XV ст. імпорту пшениці заохочувався преміями, але її експорт практично був неможливим через надзвичайно високе мито. Ці заходи вживалися для забезпечення багатолюдного населення (особливо в Барселоні), щоб запобігти голодові та хворобам, які йшли за ним, – явищам на той час достатньо поширеним у Європі [20, 412].

Перша заборона на вивезення зерна за кордон ВКЛ, обумовлена повним неврожаєм, на думку В. І. Пічети, належить до 1557 р. Учений визнавав її цілком розумною [28, 66]. 12 серпня 1563 р. службникам ВКЛ були розіслані листи, в яких суворо заборонялося пропускати за кордон харчові продукти. Невиконання заборони передбачало для урядників втрату посади, а для митників – страту. Але “князи, панове и земляне-шляхта” почали зразу ж просити великого князя про дозвіл вивозити “*жито... съ пашень своихъ властныхъ*”. І вже 31 серпня того ж року Жигимонт Август дозволив їм вивозити до Гданська і Кролевця хліб і худобу, не куплені, а вирощені у власних господарствах з умовою, що вони особисто або їх слуги повинні скласти присягу про походження товару [29, стовп. 714–716, 723–725, № 38, 39, 42, 43]. Причина послаблення тривала боротьба шляхтичів за митні пільги, з якою великий князь мусив рахуватися^[3], адже його непоступливість як польського короля стосовно вимог коронної шляхти, поданих на сейм 1558–1559 рр., призвела до відмови схвалити збирання податків, необхідних для ведення війни [31, 117].

Тоді ж у Московській державі було заборонено постачати до Швеції віск, сіль, льон і плоскінь, а до Лівонії в 1555 р. – віск і сіль. Цього ж року до “заповідних товарів” було зараховано віск і сало. Категорично заборонялося вивозити з Московії золото і срібло, що зафіксовано в Новгородській таможенній^[4] грамоті 1571 р. Після укладання Столбовського мирного договору між Московською державою і Швецією уряд першої 1 червня 1617 р. надіслав наказ новгородським воєводам, яким суворо забороняв вивезення за кордон хліба та харчових припасів як своїми, так і іноземними торговими людьми. У 1628 р. заборонено вивозити з Московії хліб, м’ясо, рибу, віск і благородні метали, у 1649 р. – хліб до Швеції. “Особливо, – відзначав М. І. Костомаров, – уряд забороняв відпуск хліба до Литви, коли з цією державою відбувалися неприємні сутички” [33, 53–55; 34, 40; 35, 63; 36, 211]. До “заповідних товарів” у Московії належав ямчуг (селітра), необхідний для виготовлення пороху, кречети – дорогі, рідкісні птахи, що інколи посилалися як подарунок монарха іноземним володарям. Як зазначав К. Лодигенський, оголошуючи деякі товари “заповідними”, держава монополізувала їх продаж за кордон і отримувала таким чином додатковий прибуток [37, 13–14].

Регулювання мало й протекціоністський характер. Наприклад, митний статут Швеції 1613 р. встановлював різницю між іноземними і шведськими торговцями. Останнім надавалася пільга у вигляді сплати половини тарифного мита. У наступному році вони сплачували третину ввізного мита, а в 1615 р. – знову половину [38, 161]. Заснована 1634 р. голштинська компанія отримала право торгівлі з Персією через Московську державу впродовж десяти років. Але їй заборонялося вивозити з території останньої товари, якими торгували місцеві купці [36, 45].

Аналізуючи дані Івангородської митниці за 1619–1620 рр., В. В. Дорошенко відзначив, що порівняно з розміром митного обкладення, яке бачимо на початку XVII ст., з одного боку, в Нарві, а з іншого – в Новгороді, мито у 1,5–3 % належало б визнати невеликим. “Подібний лібералізм у митній політиці шведських властей безпосередньо після Столбовського миру пояснити можна, очевидно, прагненням відродити торгівлю в цьому районі, серйозно підірвану в попередній період військових бур, і – в перспективі – забезпечити умови для успішної конкуренції шведських портів у Прибалтиці з торгівлею Архангельська” [39, 348–349].

У Московії за Михайла Федоровича (1613–1645) англійські купці отримали підтвердження своїх привілеїв на безмитну торгівлю (вперше наданих 1555 р.) з умовою, що постачатимуть царській казні сукна, матерії та інші “рукодільні вироби” (“рукодельные произведения”) за ціною, за якою ті продаються на їх батьківщині, а також не привозитимуть товари неанглійського виробництва, не вивозитимуть за кордон шовк і не привозитимуть тютюн. Причина пільги полягала в тому, що англійці пропонували товари, виробляти які на той час у Московії не могли. Голландцям цей же цар дав право на безмитну торгівлю впродовж трьох років, щоб відшкодувати втрати, яких компанія зазнала в роки смутного часу. Ситуація з наданням митних пільг у Московській державі змінилася у другій половині XVII ст. Іноземці були обкладені більшим митом порівняно з місцевими купцями, відповідно до торгового уставу 1653 р. і особливо 1667 р. Вводилися нові заборони. Якщо С. Ф. Огородников вважав, що в останньому документі уряд Олексія Михайловича (1645–1676) пішов шляхом деякого обмеження іноземної торгівлі на користь вітчизняної, то М. І. Костомаров був категоричнішим: устав 1667 р. “схиляється до того, щоб витіснити іноземців з торгівлі всередині Росії, обмеживши їх торгові операції портами” [36, 15, 29, 32–33, 56, 61–62; 40, 102]. Хоча ще до кінця XVII ст. Московська держава потребувала іноземних товарів, що не вироблялися тут зовсім або вироблялися в недостатній кількості: мідь, залізо, зброя, сукна, вина, предмети розкоші [19, 64, 73]. Натомість із розвитком власної промисловості в Росії першої чверті XVIII ст. для захисту її від іноземної конкуренції запроваджуються високі протекціоністські мита. Наприклад, у 1719 р. встановлено 100-відсоткове загороджувальне мито на ввезення голок. Найбільшого розвитку протекціоністські ідеї в митному законодавстві досягли в Митному тарифі 1724 р. [41, 79–80].

Досить чітко аналогічні дії охарактеризував у 1902 р. М. Н. Соболев. “Найзвичайнішим засобом покровительства було *встановлення мит* (курсів мій. – *О. Д.*) на іноземні товари чи навіть повна заборона їх увезення. Через високе митне обкладення ці товари продавалися всередині країни за дорогою ціною, що й змушувало віддавати перевагу дешевшим продуктам внутрішнього виробництва. З іншого боку, вивезення сировини заборонялося чи обкладалося високими митами для того, щоб перешкодити її обробці іноземцями та щоб здешевити для внутрішніх виробників; точно так само заборонялося й вивезення машин і всіляких знарядь виробництва; навпаки, вивезення оброблених виробів нерідко заохочувалося вивізними преміями, звільненнями від вивізних мит, поверненням акцизу з метою збільшення вивезення з країни” [14, 114–115].

В Англії з 1355 р. було заборонено ввезення іноземного заліза. Разом з тим Статут про використання (Statute of Employment) з 1390 р. унеможливив для іноземців вивезення з країни золота й срібла, а дозволяв вивозити лише англійські товари, в чому виразно проявилися ідеї меркантилізму [27, 551].

Заборона вивезення дорогоцінних металів іноземцями могла мати й інші причини. Як зазначав В. І. Пічета, “наплив у Вільну московських купців, які почали посилено скуповувати срібло, змусив Олександра видати розпорядження про заборону подальшого вивезення срібла з Литви. Московське посольство в 1494–1495 рр. прагнуло досягти його скасування, але всі спроби завершилися невдачею. Послам рішуче відповіли, що вивезення срібла заборонено”. Коли ж московські купці спробували вивезти його контрабандою, їх наздогнали й вилучили 20 гривень металу. А в 1530–1540-ві рр. мало місце обмеження вивезення срібних виробів з Московської держави [28, 40–42].

Покровительство вітчизняній промисловості за допомогою митного регулювання виразно проявилось в Англії XVI – початку XVII ст. Король Едуард VI (1547–1553) підняв мита на ганзейські товари, що ввозилися до країни, з 1 до 20 %, а королева Єлизавета I (1558–1603) підвищила їх до 27,5 %. За часів Єлизавети система ввізних мит по суті мала заборонний характер. Ввезення ж деяких оброблених виробів, зокрема шовкових тканин, було взагалі заборонене. З іншого боку, англійські монархи забороняли чи обмежували

вивезення сировини, що особливо спостерігається у XVII–XVIII ст., й заохочували експорт англійських товарів [27, 116–117].

Запровадження високих мит на ввезення іноземних товарів інколи мало дуже серйозні міжнародні наслідки. Прийнятий з ініціативи Кольбера, міністра Людовика XVI, французький митний тариф 1667 р. практично унеможливив імпорт голландських товарів (сукон, мережив). У відповідь голландці заборонили ввезення французьких вин, коньяків і підвищили мита на французькі шовкові матерії та інші товари. Французький уряд, своєю чергою, ввів низку митних обмежень щодо Голландії. Суперництво у митній царині між двома державами переросло у війну 1678 р. За умовами Німвегенського миру Франція була змушена повернутися до поміркованішого тарифу 1664 р. [27, 131].

Проте відомі й випадки обмеження купівельних можливостей співвітчизників. Наприклад, конституція Варшавського вального сейму 1576 р. через значні збитки заборонила підданам Корони їздити до Угорщини з метою придбання вина і коней. Купувати їх належало на спеціально призначених складах або в іноземців [22, 188].

У 1628–1633 рр. московський уряд в умовах монополії царської казни на торгівлю хлібом дозволив Швеції безмитні закупівлі зерна, тоді як інші сплачували мито понад 16 % ^[5]. Таким чином здійснювалося приховане субсидіювання Швеції, яка була учасницею Тридцятилітньої війни, оскільки остання перепродавала зерно до Голландії [44, IX; 43, 225, 227]. З 1634 р. політика в цьому питанні різко змінилась. З одного боку, в Смоленській війні Москва не досягла бажаних результатів, тому не була зацікавлена в подальшому наданні субсидій Швеції. З іншого – безмитні закупівлі зерна скандинавами підняли ціни на нього на внутрішньому ринку в кілька разів, унаслідок чого виникла небезпека міських повстань [43, 228]. Після укладання Полянівського миру вже датський король Христіан IV намагався отримати в московського царя згоду на безмитне вивезення хліба впродовж десяти років, маючи плани створення антишведської коаліції [45, 326–327].

В основу митного регулювання могли бути покладені дипломатичні аспекти. Наприклад, у 1628 р. перські купці привозили до Астрахані товари від шаха і свої власні. Якщо перші митами не обкладались, то другі обкладались достатньо високими [36, 46].

Регулювання за допомогою тарифних заходів яскраво проявилось під час датсько-шведської війни 1644–1645 рр. Раніше Данія була зацікавлена у зважив зносинах закордонних купців з Московською державою: чим більше прибувало в Зунд іноземних кораблів, що прямували до Нарви, тим більше доходів від транзитного й ластового мита надходило до скарбниці. Тепер же за допомогою так званого зундського мита датський король Христіан IV намагався перешкодити успіхам Швеції й утримати панування своєї держави на Балтійському морі. Як зазначав Г. В. Форстен, “в Зунді він значно збільшив мита і запровадив навіть нові... щороку без всякої підстави, лише за своєю примхою, король змінював такси транзитних мит; хто не міг заплатити потрібного мита, втрачав усі свої товари: вони конфісковувались на користь датської корони. Крім транзитного мита придумали нові: мито з кожного окремого корабля, сота пеня з усіх військових знарядь і хутра, особливий збір із золота, додаткові або ажіотажні гроші, збори за стоянку в гавані, ластові та маячні збори, дефінзійні гроші, збори для бідних тощо”. Бажаючи залишити товар, Христіан IV часто призначав мито, яке неможливо було сплатити, внаслідок чого купцям залишалося продати товар королю за призначеною ціною. Після поразки Данія змушена була зробити зундське плавання для всіх вільним і значно зменшити транзитне мито за прохід через свої протоки [45, 282, 334; 46, 360].

Висновки. Безперечно, автор не претендує на повноту і всебічність аналізу означеної теми, тим паче, що в межах журнальної статті це здійснити неможливо. Однак проведене дослідження дає можливість дійти висновку, що в пізньому середньовіччі та в ранньомодерну добу в європейських державах з різним економічним рівнем розвитку застосовувалися тарифні й нетарифні засоби регулювання міжнародної торгівлі, передусім з метою: 1) заборони вивезення товарів, необхідних для армії в умовах ведення воєнних дій; 2) заборони вивезення зерна в разі неврожаю; 3) протекціонізму вітчизняним купцям; 4) заохочення імпорту товарів, що не вироблялися всередині держави; 5) прихованого субсидіювання іншої держави.

Література

1. Дячок О. А. Зарождение регулятивной функции таможенных органов / О. А. Дячок // Государство – экономика – политика: актуальные проблемы истории : сб. науч. тр. Всерос. науч.-метод. конф. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2010. – С. 61–65.
2. Додин Е. В. Функции и формы деятельности таможенных органов Украины / Е. В. Додин // Митна справа. – 2003. – № 5. – С. 7–22.
3. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юр. наук : спеціальність: 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Приймаченко Д. В. – Ірпінь, 2007. – 40 с.
4. Кормич Б. А. Митна політика та митна справа, поняття і співвідношення / Б. А. Кормич // Митна справа. – 2000. – № 6. – С. 20–27.
5. Приймаченко Д. В. Щодо поняття функцій митних органів / Д. В. Приймаченко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 12 (144). – С. 84–87.
6. Кивалов С. Таможенная политика и таможенное право в Украине / Кивалов С. В. – Одесса : Юридична література, 2006. – 360 с.
7. Кивалов С. В. Правове регулювання принципів, функцій та форм митної політики [Текст] / С. В. Кивалов, Б. А. Кормич // Митна справа. – 2001. – № 5. – С. 3–13.
8. Новиков А. Б. Роль фискальной функции в формировании статуса таможенных органов Российской Федерации / А. Б. Новиков // Таможенное дело. – 2007. – № 2. – С. 23–26.
9. Кормич Б. А. Державно-правовий механізм митної політики України / Б. А. Кормич. – Одеса : Астропринт, 2000. – 178 с.
10. Марков Л. Н. Очерки по истории таможенной службы / Марков Л. Н. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1987. – 160 с.
11. Кивалов С. В. Митна політика України : підручник / С. В. Кивалов, Б. А. Кормич. – Одеса, 2001. – 256 с.
12. Марков Л. Н. Таможенное право СССР / Марков Л. Н. – Иркутск, 1973. – 51 с.
13. Поташнікова Г. В. Фіскальна діяльність митних установ Правобережної України кін. XIX – поч. XX ст. [Електронний ресурс] / Г. В. Поташнікова. – Режим доступу : http://www.center.km.ua/metod_kab/metod_mat/5/10.html.
14. Соболев М. Н. Очерки из истории всемирной торговли в связи с развитием экономической жизни / М. Н. Соболев // Гермес. Торговля и реклама : сборник. – СПб. : Аллегория, 1994. – С. 9–202.
15. Борхардт Ю. Экономическая история Германии / Борхардт Ю. ; пер. с нем. С. Т. Вольского. – Л. : М. : Книга, 1924. – Ч. 2. От конца эпохи Гогенштауфенов до крестьянских войн. – 270 с.
16. Эшли У. Дж. Экономическая история Англии в связи с экономической теорией / Эшли У. Дж. ; пер. Н. Муравьева ; под ред. Д. М. Петрушевского. – М., 1897. – 815 с.
17. Хорошкевич А. Л. Договоры Полоцка 1405–1406 гг. как источник по истории его внешней торговли и торговой политики / А. Л. Хорошкевич // Археографический ежегодник за 1962 год. – М., 1963. – С. 79–87.
18. Дживелегов А. К. Торговля на Западе в Средние века / Дживелегов А. К. – СПб., 1904. – 223 с.
19. Шаскольский И. П. Торговля России с Прибалтикой и Западной Европой в XVII в. / И. П. Шаскольский // Экономические связи Прибалтики с Россией. – Рига, 1968. – С. 59–74.
20. Альтамира-и-Кревия Р. История Испании / Р. Альтамира-и-Кревия ; сокр. пер. с исп. Е. А. Вадковской и О. М. Гарсмен ; под ред. С. Д. Сказкина и Я. М. Света ; предисловие Я. М. Света. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1951. – Т. I. – 519 с.
21. Віцебска-Рыжскія акты XIII–XVII ст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органами кіравання горада Віцебска і ганзейскага горада Рыгі (з былога комплексу Ruthenica Дзяржаўнага Гістарычнага Архіва Латвіі. – Вып. I. Дакументы гаспадарча-гандлёвыя, XV–XVI ст. / Падрыхтаваў Алег Дзярновіч. – Мінск : ATHENEUM, 2005. – 88 с.
22. Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. – Petersburg, 1859. – Т. II. – 482+XIV s.
23. Памятники, изданные Киевскою Комиссиею для разбора древних актов. – Изд. 2-е. – Киев, 1898. – Т. I, II.
24. Торговля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко ; редкол. : М. Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 408 с.
25. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пер. на бел. мову А. С. Шагун. – Мінск, 2002. – 206 с.
26. Хитцель Ф. Османская империя / Хитцель Ф. – М. : Вече, 2006. – 384 с.

27. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв. / Ф. Бродель ; пер. с фр. Л. Е. Куббеля ; ред. Ю. Н. Афанасьева. – М. : Прогресс, 1988. – Т. 2 : Игры обмена. – 632 с.
28. Пичета В. И. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве / Пичета В. И. – М., 1958. – 252 с.
29. Русская Историческая Библиотека. – Юрьев, 1914. – Т. XXX. Литовская Метрика. Отделы первый – второй: Часть третья: Книги Публичных Дел. Том первый. – IV с.+30 с.+896 стлб.+[2 с.]+46 с.+[5 л.].
30. Дячок О. Регулювання митних відносин в Першому Литовському Статуті та боротьба шляхти за митні пільги / О. Дячок // *Pirmasis Lietuvos Statutas: straipsnių rinkinys*. – Vilnius, 2005. – P. 208–225.
31. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.
32. Источниковедение истории СССР : учебник / под ред. И. Д. Ковальченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. школа, 1981. – 496 с.
33. Дмитриенко С. А. Государственно-правовая деятельность по развитию предпринимательства в период сословно-представительной монархии в России / С. А. Дмитриенко // *История государства и права*. – 2004. – № 3. – С. 53–55.
34. Новицкий Г. А. Вопросы торговли в русско-шведских отношениях XVI в. / Г. А. Новицкий // *Скандинавский сборник*. – 1957. – № 2. – С. 38–46.
35. Шаскольский И. П. Восстановление русской торговли со шведскими владениями в первые годы после Столбовского мира / И. П. Шаскольский // *Скандинавский сборник*. – 1966. – Вып. 11. – С. 61–79.
36. Костомаров Н. Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII столетиях / Н. Костомаров. – СПб., 1862. – 301 с.
37. Лодыженский К. История русского таможенного тарифа / К. Лодыженский. – СПб., 1886. – 312+82 с.
38. Берендтс Э. Государственное хозяйство Швеции / Берендтс Э. – СПб., 1890. – Ч. 1. История государственного хозяйства Швеции до 1809 г.
39. Дорошенко В. В. Русский экспорт через Нарву (по данным Ивангородской таможи 1619–1620 гг.) / В. В. Дорошенко // *Феодальная Россия во всемирном историческом процессе*. – М., 1972. – С. 339–349.
40. Огородников С. Ф. Очерк истории города Архангельска в торгово-промышленном отношении / Огородников С. Ф. – СПб., 1890. – 327 с.
41. Захаров В. Н. Западноевропейские купцы в России. Эпоха Петра I / Захаров В. Н. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – 346 с.
42. Русско-шведские экономические отношения в XVII веке : сб. документов / сост. Давыдова М. Б., Шаскольский И. П., Юхт А. И. – М. ; Л., 1960.
43. Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война и вступление в неё Швеции и Московского государства / Поршнев Б. Ф. – М., 1976.
44. Якубов К. И. Россия и Швеция в первой половине XVII века / К. И. Якубов // *Чтения в Обществе истории и древностей российских*. – М., 1897. – Кн. 3. – X+490 с.
45. Форстен Г. В. Сношения Дании с Россией в царствование Христиана IV / Г. В. Форстен // *Журнал Министерства народного просвещения*. – СПб., 1892. – Ч. CCLXXX. – С. 281–335.
46. Форстен Г. В. Сношения Швеции с Россией в царствование Христины / Г. В. Форстен // *Журнал Министерства народного просвещения*. – СПб., 1891. – Ч. CCLXXXV. – С. 348–375.

^[1] Стаття виконана на основі доповіді, поданої на Всеросійську науково-методичну конференцію “Держава – економіка – політика: актуальні проблеми історії”, що відбулася у травні 2010 р. в Санкт-Петербурзі [1].

^[2] Детальніше див. [2, 10].

^[3] Детальніше див. [30].

^[4] В українському тексті історичний термін “таможенна грамота” з метою уникнення термінологічної плутанини не слід перекладати. У Московській державі тривалий час митні відносини регулювалися жалуваними грамотами. Жалувані *таможенні* грамоти визначали порядок місцевого митного управління, предмети обкладання, види і розмір мит тощо. Жалувані *митні* грамоти видавалися на звільнення від торгових і проїжджих мит, жалувани проїжджі – на право безмитного провезення товарів. А з кінця XV ст. і до прийняття Торгового уставу 1653 р. видавалися уставні таможенні грамоти [32, 98, 104–105].

^[5] Розрахунки здійснено на основі запису переговорів шведського посла Ф. Шедінга в Посольському приказі про закупівлю хліба в Московській державі [42, 90, № 57]. Б. Ф. Поршнев наводить цифру в 17–17,5 % [43, 222].